

811.163.41'367

<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.40>**ИВАНА Р. ЈОВАНОВИЋ***

ОШ 'Свети Сава', Крушевац

Универзитет у Београду

Докторанд на Филолошком факултету

Оригинални научни рад

Примљен: 11. 09. 2018.

Прихваћен: 15. 01. 2019.

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О ОСНОВАМА
ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИХ ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛСКИХ
РЕЧИ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ СТАЊА И ЗВУКОВНОГ
ОГЛАШАВАЊА

У граматичкој литератури по правилу се говори о 'значењима' именица (заједничке или опште, градивне, збирне, властите или сл.), придева (описни, градивни, присвојни или сл.) итд. Ако покушамо дефинисати природу тих 'значења', чини нам се да ће дефиниције имати лексичко-граматички вид: на једној страни то су речи које 'називају' различите реалне, психичке итд. 'ентитете', а на другој оне те ентитете на неки начин класификују по граматичким начелима (опште именице у принципу поседују оба броја, једнину и множину: *кућа-куће*, *град-градови*, али *јагње-јагњад*; док остале у начелу или делимично познају ту дистинкцију: *оружје-оружја*, али *грање*, *зрневље* итд.). Код глаголских речи се – изгледа према латинском узору – по правилу говори о активности, медијалности, пасивности итд. (глаголски род), а по традицији словенске граматике о свршености, несвршености и сл. (глаголски вид). Проблематика стварних значења када је посматрамо са гледишта граматичког описа и класификације, испада врло сложена и тешко савладива. Наш рад треба схватити као први покушај да се с неке стране приђе тој материји, и као евентуални подстицај за даље напоре у том правцу ('прилог' у наслову подсећа на ову околност).

Кључне речи: глаголски вид, аспект акционалност, овремењеност; стативи, сонативи, диктативи, антропосонативи, биосонативи, физиосонативи.

*vasdejks@gmail.com

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1. Међу првима који су се покушали суочити са темом граматички релевантних семантичких класа глагола био је – по нашем скромном сазнању – Ћ. Грубор у својој књизи *Аспектна значења* (1953). Грубор на једној страни говори о 'количини извршене радње', и то би могао бити аспект у ужем или правом смислу речи. На другој страни су глаголи 'по врсти радње': једно је „кад нешто из радње настаје”, и то значење својствено је креативним глаголима (*градити* – *саградити*); „кад се нешто радњом мијења”, трансформативни (оре – узоре), или кад се „радњом мијења мјесто”, мотивни (*иде* – *дође*).

2. Други аутори (Барић и др. 1979) глаголе између осталог деле, „с обзиром на вршитеља радње”, на 'субјектне' и 'објектне', тј на оне који „означавају радњу, стање или збивање особе, нпр.: *говорити*, *осјећати*, *слушати*, *косити*, *трчати*, *пјевати*”; и на оне што „означавају радњу, стање и збивање не-особе, тј. животиња, раслинства, неживе стварности, нпр. *мукасти*, *кишити*, *пупати*, *занијемити*, *кињети*, *угасити се*”. Поред тога – не изјашњавајући се о основи класификације – уводе 'фактитивне' и 'каузативне' гл. (*бели* – *белети* (*се*), *седати* – *седети* и сл.).

3. Мисао о 'вршитељу радње' у вези са примерима у облику инфинитива – необична је и на први поглед неприхватљива. Њоме се бави и М. Стевановић (1991), дефинишући глаголски вид на једној страни као морфолошку (I: 326), а на другој као синтаксичку категорију (II: 528):

И с обзиром на ту претежност овога или онога вида за облик глаголски, систем вида с разлогом је у науци о језику сматран за морфолошку категорију. Он је и за нас, наравно, претежно морфолошког карактера. Али, с једне стране, зато што другим глаголским системима: систему рода, времена, начина [...] као претежно синтаксичким, дајемо место у синтакси, – сматрамо да ни систем глаголског вида не треба одвајати од других система [...].

а) Ако су све граматичке категорије глагола синтаксичке, тј. ако најмање бар подразумевају 'вршитеља радње', онда је оправдано разамтрати глаголске речи у суштини као бисемантичне: у првом плану је означавање радње, а у другом 'вршитељ'. По томе се глаголи нпр. разликују од именица, свих, па и глаголских. Нпр. једно је значење речи 'писање', 'ходање', 'врење', 'мишљење' итд., друго глагола 'писати', 'ходати', 'врети', 'мислити', – и да додамо треће: презента 'пишем', 'ходам', 'врим', 'мислим'. У потоњем случају значење вршиоца је скоро равноправно указивању на дати процес или сл. Код инфинитива је вршилац заиста негде у позадини значења глаголског облика, док код именице нема ни најмањег упута на вршиоца.

б) „Из тога разлога што су глаголске речи несамосталне по природи својој”, сматра А. Белић (1998: 199), „јасно је да се оне као глаголске речи морају јављати у вези са каквом самосталном речју [...]”. Стевановић не заузима у својим обја-

шњењима теоријску позицију посматрања језичких јединица као система ван и пре сваке употребе, већ нуди пре свега синтаксичку интерпретацију – ону која се тиче међулексемских веза у низу који чине у дискурсу. У овом истраживању ми ћемо поћи од семантичке позиције, па ћемо пратити шта глаголска реч или дати глаголски облик значи. Из тог разлога неопходно је било не изгубити из интерпретативног вида тзв. биполарност: 'вршилац'/'радња'.

в) Јасно је да је глаголски род много више упућен на однос радње и њеног вршиоца него, рецимо, видско-аспекатске и њима сродне категорије. Објашњење лежи у чињеници да род по својој природи подразумева постојање и трећег 'актера'¹.

4. Када је реч о подели глагола на врсте према значењу – треба указати и на класификацију коју налазимо код Р. Симића и Ј. Јовановић (2007: 106). Уз глаголе стања, и тзв. неутралне (*лежати, стајати, гледати; бити; имати, немати; доминирати, зависити* и др.), – они издвајају и глаголе који означавају процесе (*бледети/блиједјети, зрети, расти, белети/бијељети се, сијати; загревати/загријевати, обасјати; застидети/застидјети се, плашити се, страховати, волети/вољети, мислити, сањати*); те глаголе кретања и тзв. мотивне (*гонити, донети/донијети, летети/летјети, лећи, пасти, ходати, бацити; потонути, пробијати се; тући, уронити*). Посебан класификациони статус ови аутори дају оним глаголима који описују видљиве промене и трансформације (*горети, захладити, захлађивати, мрзнути, мркнути, отопљавати, пећи (се), сванути (се), свањивати (се), топити (се), хладити (се); пући, прснути, сећи*). Коначно, у овој су граматички издвојени и глаголи који описују настанак и нестанак, а међу њима и тзв. креативни (*никнути, нићи, постати, створити, стварати, уништити; градити, зидати, писати, плести, разбити* итд.).

5. У *Синтакси савременога српског језика* (Пипер и др. 2005: 608) за обраду проблема глаголског рода узете су за полазиште категорије 'агентивности' и 'пацијентивности':

За синтаксичку страну агентивности / пацијентивности од суштинског су значаја облици, значења и употреба глаголске категорије радног или трпног стања (*genus verbi*), глаголски род, односно правилно разграничење агенса и пацијенса као семантичких појмова од субјекта и објекта као граматичких појмова.

Традиционално, мада не и општеприхваћено, дијатеза (синтаксичка агентивност или пацијентивност) обично се види као однос између агенса, пацијенса у семантичком садржају реченице, с једне стране, и начина оформљавања тих значења у формалној структури реченице, с друге стране. Тако реченице *Жири је наградио глумицу / Глумица је награђена од стране жирија* – имају исту семантичку структуру, али различите формалне структуре јер се први аргумент семантичке структуре (тј. агенс, у примеру 'жири') у првој реченици појављује у улози синтаксичког субјекта, а у другој ту улогу игра семантички пацијенс (... 'глумица')"

¹ Овако је и по структуралној граматичкој теорији 'актанта'. – Исп: Симић/Јовановић Симић 2017: 192.

Дистинкција између семантичких и 'формалних' категорија, колико нам је могуће разумети, у ствари могла би бити схваћена као разлика између интегралног значења лексеме, и њених контекстуализованих варијетета. Хоћемо рећи да биполарност значења глаголских речи како је горе представљена, има две значајне перспективе: једно је значење интегрисано у лексичку јединицу (нпр. 'певати' = нечије певање, кад се пева), а друго међулексичка ситуација експлицирана конструкцијом (Славуј пева).

6. И овако кратак преглед стручних мишљења² у вези са проблематиком глаголских значења – јасно указује на ширину и дубину овога питања.

а) Иако се стиче утисак да расправа о овом важном и интересантном лингвистичком питању није далеко одмакла, ипак се у свему разазнају неки обриси појмова чији је карактер неоспорно семантички. Ми смо себи поставили задатак да негде нађемо почетну тачку из које се разилазе истраживачке линије и да бар за један корак зађемо у грађу. За анализу ћемо узети поглавито глаголе који у основи имају крајње *-а-*, а не припадају сигурно класи изведених, а неки се заправо сврставају у категорију простих глаголских речи, нпр. *глабати*, *табати* и сл.³

б) Дефиниције значења, где су наведене, потичу из једнотомног *Речника српскога језика* (Николић, ред. 2007), јер нам се чини да је у њему лексика у извесној мери редукована, па нема каткада ни речи које су забележене у *Обратном рченику* (Николић 2000). – У случају да дефиниције нема ни у једном од поменутих приручника, обратили смо се *Речнику* Матице српске (1967–1976). У расправи смо се, даље, сукобили са проблемом '(не)изведености', па ћемо га само поменути и описати у мери у којој нам је то за ову прилику неопходно, јер сматрамо да бисмо дубљим аналитичким захватом у овом правцу – зашли у сложену тематику творбе речи.

2. ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

2.1. Прелиминарне анализе

1. Најпре ћемо, у приступу грађи, у анализу узети неке почетне примере са нашег списка који су добили дефиницију значења⁴, и извршити само општи увид у њихову природу, уз мали осврт на лексичко значење:

²О аспектним значењима глагола обавестили смо се и у: Грубор 1953; а о значњима глагола уопште и у: Маретић 1963 и Брабец и др. 1970.

³Грађу смо преузимали из *Обратног речника* М. Николића (2000).

⁴Случајеве који нису забележени у једнотомнику, оставили смо без дефиниције.

алакати викати 'алаа' или 'алах' [...]; викати, грајати, галамити
алаукати викати, дерати се
базати ићи без циља, скитати, тумарати, лутати [...]
бајати а. изговарањем [...] магијских речи [...] отклањати болест или наносити на некога чини [...]

а) Уз 'алакати' пренели смо две дефиниције, од којих прва није сасвим јасно постављена. Она садржи глагол 'викати', и речи које су првобитно биле предмет 'алакања'. (1) Викати 'алах' односи се на две ствари – на производњу и испуштање, емисију посебне врсте гласа, као и на садржај 'вике'. 'Вика' бива дакле нечијом активношћу произведена и емитована ради преношења неке 'поруке'. Прво значење својствено је типу активних глагола који би се могли назвати 'говорним', 'диктативима' (ту би пре на месту били већ уобичајени термини перформатив и наратив⁵, али су ангажовани за друге појмове, а 'парлатив' није најудобнији јер подсећа на пејоративно 'парлати'), а другом је примерен назив 'емитатив', јер се односи на испуштање гласа о којем је реч. Обе су перспективе активне, али она производна је већ идентификована и дефинисана појмом 'креатив', док је 'диктатив' посебна врста активности. (2) Ако је основа од које полази обликовање глагола 'алакати' у ствари 'алах', онда се тиме отвара могућност објашњења његове творбене структуре (као да је изведен од именице 'алах'). У сваком случају, гласови који се испуштају 'алакањем' немају извор у самим 'алакачима', него су подстакнути споља: именом 'алаха' – мотивисана, то јест, њиме.

б) Глаголи 'грајати, викати, галамити' нису спецификовани дефиницијама, па би се могло рећи да формирају општу категорију дате активности, да чине категорију актива у општем смислу речи.

в) Други пример је разумљив из претходног описа, јер дефиниције упућују на произвођење и емисију посебне врсте гласа. По творбеној структури они се једнозначно могу дефинисати као изведене речи, јер се у основи претпостављају мотивне именичке речи 'граја', 'вика', 'галама'.

г) Глагол 'базати' обележава посебну врсту кретања људи, бесциљно тумарање или сл. – има мотивно значење, прецизније: локомотивно. По творбеној структури ова реч се мора сврстати у ред простих речи, јер издвајањем глаголског суфикса '-ати', остаје елеменат 'баз-', непрепознатљив као основа (не постоји мотивна реч, како би рекли дериватолози).

2. Даље се нећемо бавити творбеним питањима, нити питањима тзв. валенце, одн. комбинабилности глаголских речи са неглаголским (тзв. глаголски род, стање и сл.), него се ограничавамо на значењски план. Јасно је из ове

⁵ О овим и другим вербатолошким појмовима и терминима обавестили смо се у књизи *Како деловати речима* (Остин 1994), као и у књигама *Теорија текста* (Валгина 2003) и *Вербатологија* (Јовановић Симић/Симић 2015).

кратке анализе да је важна већ позната класификација⁶ на глаголе мировања, тј. стативе, и глаголе кретања, тј. мотиве. Покушаћемо да прегледом грађе утврдимо још неке категорије (и поткатегорије) тога реда. Видећемо у току анализе грађе да ова дихотомија није довољан оквир за посматрање глаголских значења о којима је овде реч. Ваља напоменути да ћемо ми, ограничавајући⁷ опсег рада на ниво који је прихватљив за објављивање у часописима, под граматичким значењем подразумевати само чисто семантичку страну глаголских речи која се тиче разврставања по категоријама стативности, мотивности итд. Видећемо да класификациона схема мора бити унеколико проширена да би обухватила различите семантичке нијансе и њихову хијерархију. Реч је о семантичким пољима (и потпољима) на посебан начин дефинисаним.

2.2. Стативи

2.2.1. Апсолутни стативи (проприостативи)

1. У разматрање ћемо најпре узети стативе, речи из семантичког поља које обухвата глаголе стања и њима сличне, по томе што искључују из свог значења нијансу кретања. Каже се у граматикама да глаголи означавају радњу стање или збивање. Заборављајући на 'стање', учећи граматичке категорије, ми увек помишљамо да су глаголске лексеме повезане са кретањем, а кретање је израз времена. Но време је природна димензија која није везана само за кретање, већ и за трајање уопште, како радње и збивања, тако исто и 'стања'. Време је дакле општа особеност глаголског значења, па и онда кад је кретање у било ком виду искључено. То је потпоље правих статива. Али сем апсолутног мировања, глаголи могу на неки начин у своју семантику укључивати неку врсту кретања, а да ипак имају стативни арактер. На својој страни, ни сви стативи не означавају стање. Видећемо о чему је реч у анализи грађе.

2. Ево прве групе случајева:

кљечати бити на коленима, стајати ослањајући се на колена; бити понизан, покоран пред неким

лежати заузимати водораван положај на некој подлози [...]; стајати ван употребе [...]

стајати бити у усправном, непомичном положају, бити на ногама [...]

чучати бити у сагнутом положају савијених ногу у коленима и куковима [...]

сезати/сизати сегнути (машити се нечега, узети не што...; допрети до нечега, докучити, домашити (РМС))

трајати [...] одржавати се у одређеном стању, имати употребљиве вредности [...]

⁶ На овоме месту само најављујемо значења о којима желимо говорити у овом раду: актив, диктатив, мотив (локомотив) и сл.

⁷ И још нешто, опет што се тиче дужине рада: обрадићемо само део грађе, глаголе код којих кретање или није у семантичком пољу ових речи, или је на далекој периферији, а изоставићемо заправо скоро целокупни материјал који се тиче мотивности.

а) Наведене лексеме, најпре, подсећају шта је заправо кључна семантичка особеност глаголских речи, и друго – како се она манифестује као категорија. (1) 'Клечати' значи „бити на коленима”, 'стајати' – „бити у усправном положају”, 'чучати' – „бити у сагнутом положају”; а 'лежати' – „заузимати водораван положај”. Дефиниције глаголом „бити у положају” и „заузимати положај” – инсистирају у првом реду на просторним односима. Глаголима их чини *сумпсумпирана* временска перспектива – трајање тога 'заузимања' или 'бивања'. Минимални семантички елеменат глагола је – према томе – уношење временске перспективе у номинацију садржаја⁸. (2) Друго што је вредно пажње у анализи овдашњих случајева – јесте факат 'некретања', искљученост те семантичке димензије из њиховог значења. По томе се они могу сврстати у групу стативних речи – проприостатива, одн. апсолутних статива.

б) Лексема 'сезати' (/ 'сизати') дефинисана је као глагол кретања, али рекло би се да је примарније значење простирања до одређене границе (или граница), дакле заузимања одређеног простора чију вањску мотивацију чини граница, одн. ограниченост простора.

в) Посебно место припада глаголу 'трајати' и сл. Дефиниција „одржавати се у одређеном стању” упућује на устаљеност, временску постојаност стања у којем се ко или што налази. Приличи му назив константивни статив или просто константив.

3. Следећу групу чине глаголи који се могу назвати интерналним или интрастативима:

дремати бити сањив, поспан, имати наступ сна; спавати лаким сном [...]
куњати бити обузет лаким, испрекиданим сном, заносити се, падати у лак сан, дремати [...]
спавати бити у стању сна [...]; мировати, бити у стању тишине [...]
чмавати много спавати излежавајући се, ленчарити [...]

Иако 'дремати' не долази у ред простих глагола (исп. 'дрем' „стање између будности и сна”, в. горе у уводу), оставили смо га у овој малобројној категорији јер јасније подупире наша објашњења. И ова лексема, као и 'куњати' и 'спавати' – називају унутрашња стања. 'Чмавати', као донекле и 'куњати' – пре свега се употребљавају као експресивне варијанте за 'спавати'.

4. Следећа група глаголских речи слична је претходнима, али са једном малом посебношћу која тражи и посебну анализу:

дреждати чекати дуго на једном месту [...]
чекати проводити време, остајати на неком месту док не дође онај који се очекује [...]
чечати дуго и упорно чекати, дреждати, цецати

⁸ Овим из глаголске сфере искључили смо глаголске именице и сличне речи, па је потребно о том питању водити даљу расправу, која превазилази обим и циљеве овог рада.

цецати дуго стајати чекајући, дреждати
цоњати дуго чекати, дреждати

Дефиниције лексема из ове скупине упућују на један додатни моменат, који уз стативност доноси и нове семантичке нијансе. Тако кључна реч међу њима, 'чекати' значи „остајати на неком месту док [неко, нешто] дође [...]”. Заузимање положаја овде је скопчано са одређеним циљем: да „неко дође” или сл. То су стативи праћени циљем – циљни стативи или простативи.

5. Долазе речи којима пристаје термин трансстативи:

балдисати изнемоћи, посустати, клонути [...] (тур.)
бегенисати (тур.) [...] бирати по свом укусу; свидети се, свиђати се (РМС)
бендати обраћати пажњу (тур.)
бојати се осећати страх, плашити се [...]
гнушати се осећати одвратност, гађење и презир
дурати постојано подносити, издржавати (тешкоће, напоре), трпети
жапати се стидети се, снебивати се; устручавати се, колебати се (РМС)
жмијати пробадати, севати (РМС)
кајати (се) осећати жаљење због неког свог поступка
кушати испитивати, оцењивати својства, укус неког јела, пића и др. [...]
старати се водити бригу, бринути се [...]; настојати, трудити се
страдати патити (какве невоље [...])
тајати тајити (чувати као тајну, прикривати) [...]
уисати доликовати, приличити, пристајати
фулати грешити, промашивати
цвикати сећи [...]; плашити се, бојати се [...]
цептати/цептети дрхтати, подрхтавати (РМС)
чувати бринути се, пазити да нешто не буде уништено, оштећено, повређено [...] [изгубљено]
хајати марити, обраћати пажњу, обазирати се (на некога, на нешто) [...]
дусати се дурити се, срдити се (РМС)
лецкати заболети с времена на време, жигати
либати (се) осећати стид, стидети се, срамити се [...]
либити се стидети се, устручавати се, устезати се, снебивати се (РМС)
коштати имати неку тржишну (куповну или продајну) цену, стајати, вредети [...] (герм.)
морати чинити нешто из нужде, бити принуђен, присиљен, приморан, обавезан (у)чинити нешто [...], требати [...]
ћутати уздржавати се од говора [...]
требати имати потребу за чим [...]
ваљати бити добар [...]

а) 'Страдати' је стативни глагол као и 'спавати', али уз семантички додатак да је стање у вези са вањским моментима, који су од значаја за постојање тога стања. 'Цвикати' је бивалентан, а друга дефиниција га придружује овој групи глагола, јер означава стање зависно од вањских околности.

б) Друга група означава углавном стање изазвано вањским узроком или поводом. 'Дусати се' нпр. и љутњу и њено испољавање, као и повод, обједињују

у сложену семантичку структуру. 'Лецакти се' назива првенствено стање које је испољиво као повремено бол. Остале речи ове групе изражавају стање као пасивни одраз вањских подстицаја.

в) Трећа група примера припада овој категорији само условно, јер сем горе описаних има и неке друге елементе у свом значењу. 'Морати' је делом лоше дефинисан, јер садржи одредницу 'чинити', која не одражава стање већ је усмерена на његово испољавање, које у семантици овога глагола не постоји. Постоји нијанса 'обавезе' ('присиљености', 'примораности') као осећај или стање мимо (и вероватно пре) остварења у пракси. Друкчији је, али по нечему сличан горњем и глагол 'дусати се' испољавати унутрашње стање. 'Требати' је адекватно, али преуско објашњен дефиницијом. Није у питању само потреба, већ и нека унутрашња енергија којом је обузет субјекат, опет мимо или пре остварења. 'Ћутати' је овде принудно јер не видимо за њега друго, боље примерено место: значи стање мировања, али је у вези са потенцијалном могућношћу остварења говорне активности, те је прихватљиво укључење ове речи и у следећу групу лексема.

г) Глагол 'ваљати' инсистира на вредности нечега као таквој, и у том значењу је апсолутни статив. Али вредност у позадини крије и могућност остварења, дакле испољавања – што би било разлог за укључење ове речи у класу обрађену у т. 7 (в. доле).

6. Следећу кратку листу чине посесиви:

- држати** ухвативши имати нешто у рукама [...]
- имати** бити власник нечега, поседовати нешто као своју имовину, бити имућан [...]
- чувати** бринути, пазити да нешто не буде уништено, оштећено, поврђено, нарушено [...]
- вребати** чекати скривен да се неко или нешто појави, да наиђе, с циљем да се нападне [...]
- искати** тражити да се нешто добије, молити [...]
- прежати** кришом пратити, уходити; вребати

а) У основици значења речи у првој групи чини „имати, поседовати”, дакле посесија као семантичка база. Али поред тога код њих је садржана нијанса заштите иметка или сл., секуративи.

б) У другој групи нашле су се лексеме различитих нијанси у значењу, али би се могли сматрати супротнима у односу на претходне: означавају тежњу да се има или да се дође до онога што значе основе тих речи – анективи.

7. Глаголи које сада наводимо спадају такође у ред статива, али садрже и једну додатну нијансу која их донекле приближава глаголима кретања. Наиме, стање у којем се налазе бива на неки начин 'оспољено', бар учињено видним ако ништа друго. Назваћемо их емитативима:

блескати (се) (нема у РСЈ; РМС: одавати од себе одсев, одсјајивати, светлукати, севати)

блештати(/блештати) (нема у РСЈ; РМС: јако сијати, блистати (се), одбијати светлост, одсјајивати) [...]

блистати јако сијати, блештати [...]

грејати одавати, зрачити топлоту [...]

зијати тупо гледати, бленути, зурити...; бити празан, зврјати [...]

зјати 1. имати разјапљене чељусти, уста; бити разјапљен, широко отворен [...] 2. тупо гледати, бленути. 3. упадати у очи ширином отвора, празнином, зјапити. б. зврјати празнином [...]

зрцати зрцалити, одсијвати (РМС)

љескати се блистати (се), сијати (се), одсјајивати, одблескивати, блескати

мрскати (се) мршити (се)

свањивати сванути, засветлети првом јутарњом светлошћу [...]

свитати појављивати се (о зори, дану), свањивати

сијати (се) пуштати светлост, светлети, јако светлети, блистати

сјати сијати (се)

Управо дефиниција првога нашег примера упозорава на праву природу глагола овог семантичког потпоља: „одавати од себе одсев, одсјајивати, светлукати, севати”. Два последња синонима садрже упут на унутрашњу структуру значења: стање луминисцентности. ’Одавати од себе одсев’ значи луминисцирање, оспољавање светлости, дакле нека врста емисије енергије. ’Грејати’ је једнострано дефинисан и једнострано семантизиран као емитатив, док су остали негде између ове две граничне линије.

8. Даље је на реду категорија глагола који означавају стање или промене у самом објекту на који се реч односи – инстативи. Те промене могу бити једноставне и фазне, могу се односити, даље, на напредовање или назадовање стања предмета на који се односе:

бујати брзо, нагло расти [...]

букљати/буктети горети јаким пламеном, пламтети [...]; бити сав румен, зажарен [...]; бити разјарен, обузет гневом (РМС)

буктати одавати јак звук, шум [...]; буктети (РМС)

вирати извирати (РМС. – Преуско: значи такође дотицати и расти, нарастати у затвореном простору – о течности)

дужати постајати дужи у трајању (о дану и ноћи)

дуљати (/дуљити) постајати дужи, дужити

ђикати = ђикљати нагло расти увис, бујати.

јењати слабити у снази, интензитету [...]

крепати црћи, липсати

лињати се мењати или губити длаку [...]

липсати угинути, црћи, крепати [...]; претерано се уморити, веома се исцрпсти [...]

тежати добијати на тежини, постајати тежи

тињати горети слабо, без пламена (обично испод пепела) (РМС)

цигљати нагло расти у висину, штркљати, цикљати

фуцати се лињати се, хапати се

’Бујати’ у ствари значи напредовати у повећању опсега или сл. Слично у нашем језичком осећању значи и ’вирати’ навирати, пунити простор који заузима (о води), или расти (и о растињу или сл.). Ово последње значење, као и значење раста живих бића (деце, младих животиња итд.) имају и глаголи ’ђикати’, ’ђикљати’, те ’џигљати’ (и ’џикљати’). Глаголи ’јењати’, ’лињати’, ’фуцати се’ и др. слични имају супротно значење од претходних. Првима одговара термин прогресиви, док су други, насупрот, регресиви.

2.2.2. Стативни оперативи

1. Многобројну класу чине глаголске речи које означавају радње које врши неки субјекат на нечему не мењајући место у простору – стативни фактиви. Могу се и они поделити с обзиром на две семантичке компоненте које по правилу садрже: кретање, или операције, на једној страни, или манипулације с предметима, на другој.

2. Прво потпоље чине лексеме код којих је у првом плану оперативност, а кретање је у позадини збивања, иако се на то каткада узгред и дефиницијом скреће пажња:

бискати тражити (ваши) по коси [...]
бријати (се) сећи длаке оштрим оруђем (бријачем) [...]
брисати (се) трљајући нечим уклањати, скидати [...] (брис, садржај добијен брисањем [...])
бркати мешати [...], погрешно замењивати [...]
бусати се ударати се песницама [...]
вајати [...] уметнички уобличавати предмете [...]
врнчати преплетати опутом [...]
врчати чистити кудељу на перајици, перјати (РМС)
дељати обрађивати дрво скидањем слојева [...]
дерати скидати кожу, гулити [...]
дрндати дрндалом растресати вуну [...]
дрцати дрмати, потресати, трзати, тући (РМС)
гиздати (се) украшавати (се), улепшавати (се) [...]
голицати (се) дражити лаким додиривањем [...]
глабати глодати (РМС)
гњецати гњечити, месити (о тесту) (РМС)
гребати парати површину нечега ноктима [...]
жмигати брзо кретати очним капцима, трептати (РМС)
жмикати стезањем, гњечењем истискивати воду, цедити [...]
кидати делити у комаде, тргати, цепати
лемати (се) бити, тући, млатити
мешати (се) састављати две или више материја, правити смешу [...]
цептати/цептети дрхтати, подрхтавати (РМС)
клати усмрћивати (ножом или сл.) пресецајући грло; стезати, жуљати
клепати кујући, ударајући чекићем оштрити [...]
клесати одбијајући комадиће од камена давати му жељени облик [...]
кљувати чупати, раздирати кљуном
кљукати (се) хранити живину ради гојења [...]

кљуцати кљуном узимати храну; ударати, бости кљуном [...]
кресати сећи сувишне гранчице и гране дрвета [...]
крпати (се) крпити
крхати ломити, одламати, сламати
кувати/кухати загревајући с водом [...] готовити; радити као кувар, односно куvariца, обављати куварски посао [...]
купати (се) прати (првенствено водом, у води) некога [...]
ламати млатити (рукама или ногама), млатити
лумпати лумповати бучно се веселити уз пиће [...]
мазати (се) размазивати, трљати (по телу или неком делу тела) маст [...]; премазивати, трљати, превлачити нешто машћу [...]
мељати гњечити, мрвити, ситнити; стискати, гњечити [...]
мотати обавијати, омотавати нешто [...] око нечега
мркати (се) оплођивати (се) (о овци и овну) [...]
мрскати разбијати, ломити у комаде [...]
пипати додиривати, дотицати, хватати прстим, пипцима [...]
пипати (се) чупкати [...]
пирлитати (се) китити, украшавати
писати служити се оловком, бележити [...]
плакати прати, испирати нешто; запљускивати (обалу) (о мору) [...]
пох(ов)ати (герм.) пржити на особит начин [...] (РМС)
прати испирањем чистити [...]
пригати/фригати (се) (ром.)⁹ пржити (РМС)
пркелати/пркељати/пркљати пртљати, петљати, којекако живети; кубурити, таворити [...]; немарно и небрижљиво радити, шепртљити (РМС)
ргати хабати, кварити неправилном употребом [...]
пршкати чепркати, гребати [...]
резати (се) оштрим сечивом сећи на комаде [...]
рибати (се) прати, чистити трљајући [...]
сукати (се) увијати, упредати у једну нит [...]
табати сабијати ногама, набијати газећи [...]; пешачити, ходати (обично напорно); лупати табанима о какву подлогу
тесати обрађивати [...] стружући [...] и одбацујући спољашњи слој
ткати израђивати тканину на разбоју [...]; кретати се тамо-амо, горе доле [...]
тргати наглим покретима раздвајати, делити у комаде [...]
трзати се (тргнути наглим покретом извадити, извући [...])
трпати (се) стављати на гомилу, гомилирати без реда већу количину нечега
трцати трести, дрмати
туцати разбијати, мрвити, ситнити [...]
ћердати неконтролисано трошити [...]
ћушати/ћушкати ударати некеме ћушке [...]
фркати увртати, упредати, сукати [...]
цепати кидати, тргати на комаде, дерати [...]
цибати (се) љуљати, клатити (РМС)
цимати (се) јако дрмати, трести, снажно вући [...] снажно се дрмати [...]
цубати/ цуљати (се) љуљати се, њихати се (РМС)
цуцати љуљати дете држећи га на колену [...]
чачкати (се) чепркајући по нечему вадити, извлачити [...]
чепркати копкати, гребати (тло, земљу и др.) да се нешто ископа, извади [...]
џарати подстицати (ватру) да боље гори
џигати боцкати (РМС)

⁹ Није забележено у *Великом речнику страних речи* (Клајн/Шипка 2008).

шишати скраћивати или потпуно одсецати косу или браду [...]

шкакљати лаким учесталим покретима прстију или неким предметом дражити, голицати

шопати ударати дланом или нечим пљоснатим [...]

штипати (се) стискати, стезати (некога, нешто) прстима или штипаљком

а) Глагол 'бискати' – тражити (ваши) по коси – подразумева заиста извесне покрете (руку), али они су у другом плану, а у првом је пажња са којом се откривају названи инсекти. Битно је да нема померања објекта у простору, промене места збивања.

б) Тако је и са глаголима који следе: 'брисати (се)' трљајући нечим уклањати, скидати, 'вајати' уметнички уобличавати предмете, 'голицати (се)' дражити лаким додиривањем, 'глодати' гристи, стругати зубима тврде предмете, гнати (се), 'гњецати' гњечити, месити, 'гребати' парати површину нечега ноктима. Свуда се подразумевају покрети руку, иако нису истакнути, или нису ни назначени дефиницијом. Важно је, рекосмо, остајање објекта захваћених поступком на истом месту.

3. У другу групу сврстали смо глаголе са значењем физиолошких радњи при узимању ваздуха и хране, њихово избацавање из организма итд.:

бљувати избацити кроз уста садржај желуца [...]

глодати гристи, стругати зубима тврде предмете

гутати/гуцати покретима језика и вилице и напрезањем ждреоних мишића потискивати залогаје хране и гутљаје пића у једњак [...]

дисати увлачити чист ваздух (кисеоник) у организам и избацити нечист [...]

дувати изазивати слабије или јаче кретање ваздуха, кретати се (слабије или јаче), струјати [...]

лизати додиривати, гладити језиком, прелазити језиком преко нечега [...]

липати прождрљиво пити неко пиће или узимати течну храну [...]

литати избацити жидак измет [...]

локати пити захватајући језиком [...]; прекомерно пити

мљескати мљацкати (производити (при жвакању и говору) гласан, чујан непријатан глас [...])

ручати (по)јести ручак; узети, узимати подневни оброк

румати јести одајући звук, хрскасти

сипати тешко дисати

пљувати избацити пљувачку (крв или нешто друго) из уста...

лопати (нема. – Дефиниција би била: јести или пити прождрљиво, ждерати, локати)

кусати јести добро и са уживањем [...] (кусало доњи део кашике којим се храна захвата и ставља у уста) [...]

кихати/кијати истискивати, избацити воду из плућа кроз нос и уста услед надражаја у носу [...]

цугати (цугнути испити чашу с пићем на душак; попити мало више него што треба)

чалабркати (чалабркнути чалабркнути појести мало и на брзину, презалогајити [...])

шљемати претерано пити, локати

а) По дефиницији би глагол 'дувати' значио у ствари комешати се уз јаке струје (о ваздуху, ветру), споредно је значење дувати у нпр. врућу кашу, у дувачки инструмент итд. У првом значењу ради се о физичком кретању 'по себи', а у другом о антропофактивности, тј. процесу или сл. који изазива човек својом активношћу.

б) Лексеме 'бљувати', 'пљувати', 'кихати' и сл. значе еманацију материја из организма под утицајем болести, мучнина итд. Дакле, реч је о антропо(про)фактивности, али не циљном поступку већ невољној погођености названим дешавањем.

в) Глагол 'дисати' означава такође физиолошку појаву ословљену општим животним потребама организма, и обележава двострано кретање материје – еманације и инклузије: антропо(про/интра)фактиви.

г) Остале речи ове групе углавном се односе на узимање хране, дакле инклузије материја у организам – антропоинтрафактиви. Дистинкције међу тим лексемама углавном се тичу интензитета и емотивно, пре свага пејоративно схваћеног квалитета догађања.

д) Специјално место у овој анализи припада глаголу 'лизати', који мора имати другог значења сем опште фактивног, али смо га оставили у друштву физиофактива јер му је ту место по предметном садржају.

4. Нешто су друкчије речи издвојене у следеће потпоље.

- бирати**, подучавати (нарочито коња) (РМС)
- бирати** издвајати, узимати оно што је боље, што више одговара; одлучивати се, опредељивати се [...] (РМС)
- брати** прикупљати плодове, цвеће и сл.
- бркати/бркљати** превртати, претурати; преврћући тражити (РМС)
- гађати** бацати нешто на неки циљ [...]
- гомбати се** борити се, тући се
- копати** мотиком, будаком или сл. разривати земљу; оштром алатком правити удубљење у дрвету, дупсти [...] (коп место где се врши копање, ископавање (обично руде), окно [...])
- левати/ливати** сипати; пљуштати [...]
- лити** тећи у млазевима [...]; пустити да нешто тече у млазу, точити (РМС)
- сејати** бацати семе у припремљену земљу [...]
- слагати** сложити (положити, ставити на једно место више предмета у одређеном реду [...])
- гртати** скупљати на гомилу неку сипку материју [...]
- пецати** ловити рибу пецаљком
- презати** постављати у запрегу, упрезати [...]
- терати** повицима, речима или каквим поступцима присиљавати некога, нешто да се удаљи [...]
- харати** пљачкати, отимати [...]; наносити пустош, пустошити [...]
- хватати** узимати, дохватати, дочекивати брзим покретом [...]
- чупати** (се) наглим покретима и обично с напором извлачити, вадити нешто из подлоге [...]

шиљати слати

шукати ударати, гуркати, мувати

а) Подучавање коња у ствари је увежбавање у разним покретима и сл., што је изводљиво јачом активношћу онога ко то чини, и свакако померањем с места, нпр. узјахивањем и кружењем или кретањем на ширем простору. Све то, међутим стоји у дубљим слојевима значења, јер подучавање заправо значи преношења знања и вештина са јединке на јединку.

б) Исто 'бирати' издвајати, узимати оно што је боље, што више одговара; значењу одлучивати се, опредељивати се за нешто из скупа, али уз то најчешће долази и физичка активност манипулације стварима између којих се бира.

в) И остале речи ове групе слабије или јаче упућују на промену места при вршењу означене радње.

г) Посебну пажњу заслужује глагол 'левати/ливати' сипати; пљуштати. Двојака дефиниција указује на двојакост значења – *сипати* се односи на поступак са течномшћу, а *пљуштати* подигнутим тоном извештава о самокретању течности.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1. Расправа коју смо водили и грађа коју смо анализирали представљају покушај да се дође до базичних семантичких категорија глагола које би послужиле као семантичко-граматичка основа за даље проучавање значења глаголских речи. Говоримо о семантичким пољима и потпољима.

2. Обрађен је циљано само мали део материјала: глаголи на '-ати' код којих није јасно јесу ли прости или настали додавањем датог суфикса на основу. Уз то, изостављене су и неке значењске категорије, јер су по диктату дужине рада какав је прихватљив за часописе – остале ван његових граница. Мислимо ипак да је узорак довољно репрезентативан, те да се његовом анализом може стећи бар глобални увид у проблематику.

3. Показало се да су и досадашњи покушаји давали извесне резултате, али услед несистематског приступа остало се углавном на терену интуитивног увида и издвајању неких категорија, док су друге остајале ван оквира постављених аналитичких и класификацијских поступака.

4. У обрађеним примерима нађена су два основна значења, која су заправо обједињива у једно: значење стативно. Јер нијансе значења које прате основну семантику прегледаних речи чини заиста стативност, док је сонативност, као најчешћи тип варијације, те различите врсте операција са предметима или испољавања унутрашњих појава у организму човека и живих бића – само

пратећи моменти који нису таквог домета да мењају или неутралишу основно значење стативности.

5. У крајњој линији, наша расправа, надамо се, показала је бар толико да је овај приступ научно оправдан, и продуктиван, а прецизирања која су вероватно неопходна могу доћи новим истраживачким прилазима.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

- Клајн/Шипка 2008:** И. Клајн и М. Шипка, *Велики речник страних речи*, Нови Сад: Прометеј.
- Николић 2000:** М. Николић, *Обратни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик.
- Николић 2007:** М. Николић, редактор и уредник, *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РМС 1967–1976:** Речник српскохрватског књижевног језика 1–6, Нови Сад: Матица српска.

ЛИТЕРАТУРА

- Барић и др. 1979:** Е. Barić i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1998:** А. Белић, *Општа лингвистика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Брабец и др. 1970:** I. Brabec, M. Hraste i S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskog jezika*, IX izd., Zagreb: Školska knjiga.
- Валгина 2003:** Н. С. Валгина, *Теория текста*, Москва: Логос. Валгина 2003: Н. Цит. по електронском издању: – Јанко Слава (Библиотека Fort/Da) // <http://yanko.lib.ru> // <http://yanko.ru> // <http://tvtorrent.ru>
- Грубор 1953:** Ђ. Grubor, *Aspektna značenja*, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Јовановић Симић/Симић 2015:** Ј. Јовановић Симић и Р. Симић, *Вербатологија*, Београд: Јасен.
- Маретић 1963:** Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Остин 1994:** Џ. Л. Остин, *Како деловати речима*, Нови Сад: Књижевна заједница.

Пипер и др. 2005: П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика*, Београд: Институт за српски језик.

Симић/Јовановић 2007: Р. Симић и Ј. Јовановић, *Српска граматика*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Симић/Јовановић Симић 2017: Р. Симић и Ј. Јовановић Симић, *Српска синтакса 1–7*, Београд: Јасен.

Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1–2*, Београд: Научна књига.

ANNEX OF THE DISCUSSION ON THE BASIS OF LEXICO-GRAMMATICAL MEANING OF VERBAL WORDS

Summary

Problems of real meanings when viewed from the point of view of grammatical description and classification are very complicated and difficult to overcome. Our work should be understood as the first attempt to attach to this matter on the one hand the verbal words, and as an incentive for further efforts in this direction (the 'attachment' in the title reminds us of this situation).

Key words: verbal vision, aspect of excellence, coercion; tripods, sonatas, dictators, antroposons, biosonatives, physiosonatives.

Ivana R. Jovanović